

Skog

Arvidsjaur brukar kallas för en skogskommun eftersom vi har gott om träd som trivs och växer. Många träd bildar en skog och skogen blir sedan livsrum för en mängd olika djur och växter. Många av dessa behöver lång tid och speciella förhållanden för att etablera sej och kunna överleva. Därför är våra gamla skogar mycket artrika i förhållande till yngre skogar och därför är det viktigt spara och skydda dessa skogar. Gamla skogar är också värdefulla för friluftsliv och turistnäring och livsnödvändig för samernas rennäring.

Samtidigt är skogen värdefull för oss som inkomstkälla i träindustrin. Den skapar arbetstillfällen i skogsavverkning, sågverk och snickerier. Många i Arvidsjaur har dessutom skogen som energikälla genom ved eller pelletseldning och i framtiden ska vi kanske göra diesel eller etanol av skogen…Skogen är viktig för oss människor på många olika sätt och har alltid varit det. D Människor som levat här tidigare har alltid varit beroende av skogen. Träden gav virke till hus och redskap. De gav mat och skydd till de djur och fåglar som vi behövde och det var bränsle till den livsviktiga elden. Det växer olika träd på olika marker. Där det är riktigt torrt trivs tallen och vi brukar kalla dessa skogar för tallhedar. Där marken är fuktigare och näringsrikare växer granen bäst. Så gott som alla våra skogar är barrskogar där tall och gran är de träd som trivs bäst men inne i de skogarna växer också lövträd. På mindre områden kan träd som björk, asp eller al dominera.

TRÄD

ASP, (*Populus tremula*)

Asp hör till släktet popplar och är den enda vildväxande poppeln i Sverige. Den förökar sej genom rotskott och en asp kan vara över 1000 år fastän det enskilda trädet sällan blir över 100 år. Den sprider sej även genom fröbildning. Aspens förmåga att bilda rotskott gör att den ofta uppträder i dungar, som egentligen är en enda asp. De yngre asparna har slät och grönaktig stam medan de äldre har grå och skrovlig. Bladen är runda och grovtandade. Asplöv dallrar lätt i vinden och ger ett rasslande ljud från sej. En asp kan bli 30 meter hög.

Aspved är lätt, mjuk och rättvuxen. Har framförallt i Finnland nyttjats som båtvirke och hyvlats till takspån. Både löv, kvistar och bark har använts som kreatursfoder och även haren tycker om den mineralrika aspbarken. Asplöv ger en gul färg vid växtfärgning och torkade asplöv har använts i folkmedicinen som ett medel mot diarré. Barken ansågs ha motsatt effekt och användes som avföringsmedel. I dag används asp bland annat till tändstickor och till bastuinredningar. Aspved tål vatten och leder värme dåligt vilket är en bra kombination i en bastu. Arvidsjaur's största asp (bilden) står lämpligt nog i Aspliden och är skyddad som naturminne.

BJÖRK, (*Betula*)

Björk är vårt vanligaste lövträd. I Arvidsjaur finns vårtbjörk, glasbjörk, fjällbjörk som är en variant av glasbjörk och dvärgbjörk. Fjä bara sparsamt på våra högsta berg. Dvärgbjörk är ett ris som trivs på våra myrmarker. Det lokala namnet är ”Rupris&rdquo efter ripa, en vanlig skogshönsfågel i våra trakter som trivs där det växer dvärgbjörk. Sin oansenliga uppenbarelse till trots är det antagligen vår äldsta växt… Den anses ha invandrat direkt efter att isen försvann för 9000 år sedan. Vårtbjörk invandrade fr söder och trivs bäst på torra marker, har triangulära blad med utdragen spets och har ofta knutor, masurbildningar, på stammen. Vårtbjörkar får ofta hängande grenar och har därför kallats för hängbjörk.

Glasbjörken kom invandrande från norr och är vår vanligaste björk. Trivs i fuktigare terräng och har ovala blad med kort spets. Glasbjörken saknar masurbildningar men utvecklar ibland en egen specialitet, så kallade häxkvastar som ser ut som

hängande fågelbon i grenarna. Björkens bark är vit och kallas för näver. Glasbjörk har vitare och slätare näver än vårtbjörken. Björken blommar alldeles efter lövsprickningen i början av sommaren. Björken är det träd som först växer upp efter skogsbränder eller avverkningar. Den kan bli 25 meter hög och växer snabbt de första åren, men avstannar efter ca 70 år. Den kan bli uppemot 200 år.

Björk var tillsammans med tall det viktigaste trädslaget i den gamla bondekulturen. Barken, nävret, är vattentätt och användes till takläggning. Nävret flätades också till korgar och så kallade kontar, en sorts ryggsäck. Skor, knivslidor, trattar, mjölksilar, vattenskoppor, askar, rep och snusdosor är andra saker man gjorde av näver. Björkveden är hård och stark och användes därför gärna till redskap som yxskaft, spadar, och stöttingar eller husgeråd som slevar och skålar. Av björkris gjordes vispar och kvastar. Av dvärgbjörksrötter flätades ostkärl och korgar. Björkved brinner bra och användes som bränsle. Askan användes till att göra asklut, dåtidens tvättmedel. Björklöv användes som foder till kreaturen.

I dag används björk bland annat inom pappersindustrin och till golv, paneler, inredningar och möbler. Björkved har högt energiinnehåll och är vårt vanligaste träslag vid vedeldning. Späda björkblad kan plockas på våren, de är rika på bland annat c-vitaminer och används till sallader eller te. Te gjort på björkblad anses som bra mot urinvägsbesvär. På våren kan man också tappa björkar på sav. Den sockerhaltiga drycken kan drickas som den är eller kokas in till sirap.

GRAN, (*Picea abies*)

I motsats till tallen fortsätter granen att växa i toppen hela livet och blir därför vårt längsta träd. Rekordet är 48 meter. Granen blir däremot inte lika gammal som tallen och sällan över 400 år. Granen har rak stam och grenarna sitter i kransar. Barken är rödbrun på unga träd för att bli mer grå ju äldre trädet blir. Barken är en till två centimeter långa och sitter i ungefär 10 år innan den faller av. Granen blommar i maj & juni och kan producera stora mängder frömjöl som sprids i vinden och täcka vattenytor i granskogar med en gul hinna. De flesta honblommorna sitter i grenspetsar i trädens topp och efter befruktning utvecklas kottar. Granens kottar är långsmala och täckta av fjäll. Varje fjäll har två vingförsedda frön.

Granen är det enda av våra träd som invandrat från öster. Granen trivs på näringsrika marker och klarar sej bra i skugga. Den har dock ett grunt rotsystem vilket gör den känslig för torka och stormar. Granens ved är lätt och rakväxt. I gamla tider användes den till golv, panel, störor till hässjor och gärdesgårdar och till lieorv. Lock till fioler gjordes också av gran liksom slevar, vispar och skedar. Färskt granris användes till att sila mjölk och smågranar klövs och användes till band på tunnor. Gran användes även vid båtbygge. Hackat granris ströddes på golven för friskare luft vid till exempel dödsfall då den döde inte kunde hämtas utan låg kvar hemma i flera dagar. Vintertid lades granris vid husens broar för att torka av skorna på. Granbark innehåller garvämmen och används än i dag vid beredning av hudar till läder.

Späda granskott och grankåda innehåller c-vitamin och har använts mot skörbjugg. Stelnad kåda användes som tuggummi och eftersom kådan innehåller peroxider (blekmedel) så fick man faktiskt vitare tänder på köpet. Kåda har även använts vid sårförbota. I dag används gran till byggnadsvirke, golv, snickerier och i pappersindustrin samt till julgranar, en kvarleva av en gammal germansk trädskult som kom från Tyskland i slutet av 1700-talet.

GRÅAL, (*Alnus incana*)

Al är det enda lövträd som har sina frön i kottar. En ytterligare sak som skiljer alen från andra lövträd är att den faller sina löv grönt. Trädet behöver inte lövens kväve tack vare de små strålsvamparna som växer på rotspetsarna. Som tack för att svampen får växa försörjer den alen och jorden runt rötterna med kväve. I norra Sverige växer bara gråal och i söder finns bara klibbal. Gråalens löv är gröna och lite ludna på undersidan och har en tydlig spets. Klibbalen har motsatsen, en avnupen spets och är helt gröna. En gråal i Norrland kan bli 200 år, men inte högre än 15 meter.

Alar trivs där det är blött. Den finns vid kärr, kring myrar och vid stränder. Den tål till och med att växa ute i vattnet. Alens tålighet mot vatten har gjort att den förut ofta användes för byggnationer i gruvor och till dammluckor och vattenrännor. I Venedig finns mycket vatten och dess gamla palats vilar därför på alstockar. Då al inte avger någon smak så har den också använts till smörbröd och mjölkbehållare. I den gamla folkmedicinen användes tuggade blad från al till att täcka öppna sår. Den som led av fotsvett la bark och blad från al i skorna…I dag används al till bland annat träskor och grillkol. Albark används till växtfärgning där den ger en brungul färg. Alspån används till rökning av fisk och köttprodukter.

HÄGG, (*Prunus padus*)

Hägg finns sparsamt i våra trakter och även om den förekommer vilt i våra skogar så hittar vi den främst i våra trädgårdar. Den är omtyckt för sina vita södoftande blommor som under några veckor i juni ger oss en doft av sommaren. Häggen kan bli över 10 meter hög och har slät, brunaktig bark. Barken är bitter och innehåller bland annat det starka giftet blåsyra vilket skyddar trädet mot gnagande djur i skogen. Bladen är ovala och sågtandade och de vita blommorna sitter i klasar. Frukterna, som kallas häggbär, mognar i augusti och är svarta med en mycket besk smak. Hägg trivs på fuktiga och näringsrika platser.

Förut användes hägg som kalender. När häggen blommade var det dags att så, lägga lin till blekning och börja fiska harr. När häggbären var mogna skulle havren skördas. I folkmedicinen användes bären som medel mot diarré och bark kokad tillsammans med sur grädde till salva på sår. Häggbärsbrännvin ansågs som bra mot det mesta. Veden som har gulvit splint (ytved) och brun kärnved är både hård och seg. Den har använts till både vackra snickerier och all dagliga ting som räfstinnar. I dag är hägg fortfarande populärt till inredningar och möbler. Bären kan användas till saft och kräm eller till likör. En blandning av häggbär och lingon ger en god saft.

RÖNN, (*Sorbus aucuparia*)

Hör till släktet oxlar. Rönn ställer inga stora krav på markbeskaffenhet men vill ha luft och ljus för att trivas. Vi hittar den ofta på öppna marker eller vid skogsbryn. Rönnen börjar som en buske som vid bra förhållanden växer ut till ett träd som kan bli strax över 10 meter. Barken är slät och askgrå hos unga rönnar för att spricka upp och bli mörkare när den blir äldre. Rönnen sprids effektivt av trastar, sidensvansar och andra fåglar som äter rönnbär. Rönnen blommar med små vita blommor i klasar i slutet av juni och bären mognar i augusti. Det röda bäret är ett så kallat bäräpple med hög halt av äppelsyra som sitter kvar på grenen in på vintern.

Flogrönn är en benämning på rönnar som grott på ovanliga platser som andra trädets grenklykor eller på tak. De ansågs förr i tiden flogrönnar hade magiska krafter och bland annat skyddade mot trolldom. Skidor av flogrönn gick av sig själva. Medicinskt åt man rönnbär mot skörbjugg och bären användes även mot njursten. I matlagningen gjordes gelé och marmelad av bären. De kunde också användas vid kryddning av brännvin. Veden är hård och användes bland annat räfstinnar. I våra trakter användes de lätta granen till skaftet, den starka björken till räfskammen och den sega rönnen till tinnarna när man tillverkade en räfsa. I dag används rönn till snickerier och inredningar. Bären används till bland annat gelé och tillsammans med äpplen till sylt. Rönnbär används även till kryddning av sprit.

SÄLG, (*Salix caprea*)

Sälg hör till videsläktet och är vanligtvis en buske. På rätt växtplats blir den ofta trädformig, upp till 20 meter hög och utvecklar en tjock stam. Barken är från början slät och gröngrå men blir med tiden grå med djupa fåror. Bladen är breda och eliptiska med smånaggad kant. Sälgen blommar med stora hängen på bar kvist under maj månad och frukterna mognar på försommaren. Bäst trivs sälgen på friska marker men växer även på torrare marker som skogskanter och backar.

Sälg har använts till laggade kärl, främst för mjölk eftersom den ansågs ge mer grädde på mjölken än andra träslag. Kvistfri, ung användes till korgflätning och tillverkning av mjårdar. Sälg har också ansetts som bästa material till flöjter. Sälglöv användes till kreatursfoder. Sälgens bark är mycket bitter eftersom den innehåller salicin. Användes förut som febernedsättande medel. I dag satsas på salixarter som energigröda och den fullväxta sälgen efterfrågas som slöjdvirke.

TALL, (*Pinus sylvestris*)

Tallen är ett stort barrträd med rak stam och gles krona som kan nå en höjd av drygt 30 m. Som ung är barken tunt pappersartad och ljusbrunt rödaktig. Med åldern blir den grov, skorplik och gråbrun till färgen. De gröna barren sitter parvis och blir ungefär fem år gamla innan de faller av. Kottarna har kort skaft och är koniska med tjocka fjäll och på varje fjäll sitter två vingförsedda frön som på våren sprids med vinden. En gammal tall som slutat växa på höjden får en platt krona och kallas för furu.

Tallen är det vanligaste trädet i Arvidsjaur och finns i hela landet. Den trivs bäst på ljusa, magra och torra marker och trängs lätt undan av granen där jorden är näringsrikare. Där det växer mycket gran och björk blir det helt enkelt för skuggigt för tallen. Därför är viktigt att gallra i tallskogar. Tallen har ett djupt rotsystem som gör att den inte blåser ikull så lätt. En riktig fura kan bli mycket gammal. Sveriges äldsta kända fura står i Roslagen och är över 900 år. De äldsta vi känner till i Arvidsjaur är över 600 år gamla. (mäter åldern genom att räkna årsringar i trädets ved). Tall klarar sej bättre än andra träslag vid skogsbränder och i gamla skogar kan vi hitta tallar med spår efter många bränder, så kallade brandljud.

Förr i tiden var tallen det viktigaste trädslaget för både samer och nybyggare. Gammal fura med mycket kärnved klarade sej bra mot fukt och rötangrepp och användes därför till byggnader. Väggar timrades av hela stockar och med yxa och kilar klövs plank som användes till både golv och tak. Senare började man hyvla spån av tall som lades som tak på hus.

Stubbar och gamla skadade tallar innehåller mycket kåda och hartsämnen som man kan pressa ut med värme, då får man en produkt som kallas tjära. Tjära användes förut i stora mängder vid kusterna för att impregnera, skydda, träet i båtarna. I våra trakter var tjärframställning en viktig inkomstkälla för dom som bodde här och rester efter så kallade tjärdalar finns överallt i våra skogar. Den mest tunnflytande tjäran togs till vara och användes som myggmedel, den kallades för becolja. Samerna använde tallens innerbark som näringstillskott i maten. På en del platser i gamla tallskogar syns ännu märken i träden efter dessa barktäcker. I dag används tall till bland annat pappersmassa, bränsle, byggnadsvirke och möbler. Av tall framställs förutom tjära även terpentin och harts. Vill man göra upp eld i skogen även när det regnar och är blött ska man söka upp en gammal murken tallstubbe och med yxa försöka få loss lite ”tjärved”. Tjärved innehåller hartsämnen som är lättantända och brinner

BUSKAR

BRAKVED, (*Rhamnus frangula*)

På våra breddgrader kan brakveden bli upp till två meter hög. Den har smala grenar med liten förgrening. Barken är glatt och gråbrun. Bladen är breda, cirka 5 cm. långa. Blommorna sitter i bladvecken och är små och vita. Det mogna bäret blir blåsvart. Den växer på fuktiga och näringsfattiga marker och klarar att växa i skugga.

Brakved är en gammal medicinalväxt i folkmedicinen. Torkad bark kokades till ett te som användes som medel mot förstoppning. Bären användes som urindrivande medel och led man av fotsvett lade man bark och ved i strumporna.

EN, (*Juniperus communis*)

På våra breddgrader blir en aldrig träd utan enbart buskar. Barren är små och sitter tre och tre i krans. Den skiljer sig från andra barrträd genom att ha bär i stället för kottar. Enen är så kallad tvåbyggare vilket betyder att han och honblommor sitter på olika buskar. En enbuske är alltså antingen en hane eller hona… och det är honbuskens blommor som utvecklas till enbär. Detta tar tid och först efter tre år är bären mogna och har fått en blåsvart färg. Enen kan bli mycket gammal och trivs i torra backar, skogar och hedar.

En har använts till många olika saker. Veden är seg och stark och har lämpat sej till band på laggkärl och tunnor och till andra typer av bindslen. Veden luktar gott och har därför varit populär i köket till smör och mjölkbyttor, smörknivar, skedar med mera. En har också använts till metkrokar. Enris lämpade sej också bra som diskborste och kokat enrisvatten ansågs desinficerande. Enrislag användes också till hårtvätt. Hackat enris har strötts på golven vid helger och högtider för att ge friskare luft.

Enbär användes utvärtes som medel mot skabb och revorm. Invärtes fungerade enbär urindrivande och som medel mot urinvägsinfektion. Hade man dålig andedräkt så kunde man tugga enbär. Av enbären kunde man också göra enbärdricka och s eller krydda brännvin, bröd ock kött. I dag används en till slöjdarbeten och vid enrisrökning av kött och fisk. Enbär används som krydda i matlagning. Så kallade kikbär är en spetsig ljusgrön utväxt längst ut på enens grenar som tidigare ansågs bota kikhosta – därav namnet. Inne i utväxten bor en larv och det är denna larvs hus som kallas kikbär.

HALLON, (*Rubus idaeus*)

Mycket vanlig trädgårdsväxt men finns även vild. Hallonbusken kan bli upp till 2 meter hög. Bladen är parbladiga med ett uddblad och flera mindre blad med filtaktig undersida. Årskotten på grenarna har taggar. Blommar i juni – juli och bären mognar i början av augusti. Det röda bäret är uppbyggt av många småbär som är stenfrukter.

Tycker om torra platser med sol och breder gärna ut sej efter skogsbränder eller hyggesbränder. Kallas därför i våra trakter för ”Brannbär”. Förledet i ordet hallon kommer från håll och antyder att växten trivs i stenig mark. Hallon används till saft och sylt.

RÖDA VINBÄR, (*Ribes rubrum*)

Till skillnad mot svarta vinbär är röda en vilt växande buske i norra norrland som dessutom trivs och har sitt naturliga spridningsområde i norra Sverige. Busken kan bli över en meter hög och har flikade blad. De röda bären växer i klasar och är eftertraktade av fåglar som på så sätt sköter fröspridningen. Den vildväxande busken har blivit en populär trädgårdsväxt. Av röda gör man saft, gelé och sylt.

SKVATTRAM, (*Ledum palustre*)

Skvattram är en liten buske, vanligen en halv till en meter, som är en av våra verkliga karaktärsväxter. Den växer allmänt på våra tallmossar och myrmarker. Har en karakteristisk kandelaberförgrening av kvistarna. Bladen är långsmala och tjocka. Blommar i juni - juli med vita blommor i kvastar längst ut på grentopparna. Blommorna doftar starkt och är en naturupplevelse i sig själv för skogsvandrare. I våra trakter har skvattram även kallats för myrpor.

I folkmedicinen har skvattram använts som ett medel mot ohyra. Kvistar med skvattramsblommor lades bland kläderna för att skydda mot mal. Vällukten gjorde att man även lade en kvist bland kyrkkläderna för att sprida en behaglig doft vid kyrkbesöken. Husdjur angripna av löss tvättades med ett avkok av skvattram. Te gjort på bladen ansågs som bra vid förkylning men eftersom växten är giftig är denna huskur inget att rekommendera.

TIBAST, (*Daphne mezereum*)

En meterhög buske med svag förgrening och upprättstående, sega grenar. Bladen är långsmala och lansettformade. Blommar på bar kvist med små rosenröda blommor. Bären är röda, har en brännande smak och är giftiga. Tibast trivs på fuktiga, kalkrika och näringsrika jordar, gärna steniga. Har i våra trakter det lokala namnet ”Tjäderhalsbär”.

Har använts i folkmedicinen med det är tveksamt huruvida detta varit nyttigt för patienterna. Här gäller verkligen ordspråket att ”ont skall med ont fördrivas” eftersom växten och dess bär är starkt giftiga. Ansågs bota en hel del åkommor som blekhet, mask i magen, engelska sjukan och ledbesvär.